

§ I. STAATSCH VALKENBURG VAN DE »PARTAGIE" TOT AAN DE
FRANSCH E OVERHEERSCHING.

Eindelijk was den 26 September 1661 het »partagie-tractaat" tusschen Spanje en de Staten-Generaal gesloten. Het werd den 15 April 1662 door de Staten, en bij besluit van den 18 October van dat jaar, door den koning van Spanje goedgekeurd.

Door dat tractaat kwamen de Staten-Generaal in het bezit van de stad en het kasteel van Valkenburg, van de hanken en Heerlijkheden Meerssen, Houthem, Borgharen, Itteren, Bunde, Geul, Ulestraten, Amby, Klimmen, Hulsberg, Schimmert, Eysden met Sint-Geertruide en half Eckelrade, Beek, Bergh, Bemelen en Heerlen. De afgevaardigden van Hare Hoogmogenden kwamen herwaarts en namen dezen landstreek plechtig in bezit.

Twee jaren later, den 15 October 1663, vaardigden de Staten-Generaal eenige reglementen uit voor de landen van Valkenburg, Daelhem en 's Hertogenrade. Daarin konden de Katholieken dier landen reeds lezen, wat zij van het Staatsch bestuur te hopen en te vreezen hadden.

Het Reglement voor het land van Valkenborgh bevat onder anderen een artikel, dat woordelijk aldus luidt: »Ende omme de voors. predikanten, kosters en schoolmeesters (in het land gevestigd) behoorlijk te voorzien van woning en onderhoud, maar bijzonderlijk, om met allen yver en ernst de oefening van de ware Christelyke Religie alom in den voors. lande te introduceeren ende voort te zetten, hebben wy geordonneert en gelast, gelyk wy ordonneeren en lasten bij dezen, aan alle Papen of paapsche priesters en pastoors, van wat naam, orde of conditie die ook zyn, geene uitgezonderd, in de voors. landen woonachtig, dat zy hare woning en vervolgens het geheele voors. land zullen moeten ruimen en voorts daar buiten blyven, op pene, dat dezelve contrarie doende, nae de placaten van het land zullen worden gecorrigeert." (1)

Door dit verbanningsdecreet van de geestelijken uit den lande, viel de geheele bevolking in de handen der predikanten, en werd het Katholicismus machteloos gemaakt. Ten einde het ka-

(1) *Groot Placcaetboek.*

tholieke volk tot het Calvinismus te lokken, hadden de Staten de zoogenaamde »Politique Reformatie» des jaars 1660 in de landen van Overmaas ingevoerd; daarin was bepaald: dat elkeen, die eenig politiek ambt, klein of groot, bekleedde, zou moeten zijn van de ware christelijke gereformeerde Religie. (1)

Diensvolgens werden alle katholieke ambtenaren, die niet aan hun godsdienst wilden verzaken, eenvoudig ontslagen. Ook de bezitters van particuliere heerlijkheden mochten geen katholieke ambtenaren meer aanstellen en aangezien zich bijna niemand onder de inwoners aanbood, die zijn godsdienst voor een »postje» wilde verruilen, werd het Staatsch land van Valkenburg weldra overstromd door een aantal protestantsche vreemdelingen, die hier hun geluk kwamen zoeken. Deze nu namen de betrekkingen waar van schout, ontvanger, schepen, vorster, veldwachter, bode enz. Leverden eenige dier ambten op zich zelf geen geld genoeg op om daarvan te leven, dan zag men somtijds drie, vier en meer betrekkingen door denzelfden persoon bekleed, zulks was ongetwijfeld in strijd met het landsgebruik, doch werd eindelijk een ingewortelde gewoonte.

Daar men evenwel voorzag, dat in een geheel katholiek land, niettegenstaande het verlokkelijk aanbod voor vreemdelingen en renegaten, er nog gebrek aan geschikte ambtenaren zou kunnen ontstaan, werd in art. XIII bepaald, dat *bij gebreke* aan bekwame hervormden, 't een of ander ambt ook zou kunnen waargenomen worden door »de onpartijdigste en geschikste Pausgezinden,» maar ook in dat geval alleen. Overigens was het uiterst zeldzaam, dat een Katholiek met een Staatsch ambt begiftigd werd, liever nam men dan zijn toevlucht tot de cumulatie of opeenhooping van verschillende ambten in een persoon.

Ook het »Egtreglement» in 95 artikelen vervat en sedert den 18 Maart 1656 in de landen der Generaliteit in voege, werd nu in de Staatsche landen van Overmaas ingevoerd en toegepast.

In artikel IV van dat reglement leest men: »Geen van de Roomsche geestelijkheid of van eenige secte, hoe zij mogen genaamd zijn, zullen zich onderwinden iemand in ondertrouw te nemen, te trouwen of te hertrouwen, op peene voor de eerste

(1) *Kerkelijk Placcaetboek* I, 9—23.

reis: dat aan al de zoodanige de plaats hunner inwoning of residentie terstond zal worden ontzegd, en indien zij van het land eenige alimentatie genieten, daarvan *de facto* zullen vervallen zijn; en voor de tweede reis: dat zij uit het land zullen verbannen worden, zonder daar immer meer te mogen inkomen; en zoodanige ondertrouw zal daarenboven nul en van geender waarde zijn, en niemand (zal) hem vervoorderen daarop eenige proclamatie of solemnisatie doen. En die zich bij zoodanigen laten ondertrouwen, of ook daartoe raad of bijstand gegeven hebben, zullen verbeuren honderd Carolusgulden." (1)

Verder werd in art. V en VII bepaald, dat ten platten lande, de inschrijving der huwelijken zou moeten geschieden voor den predikant of kerkeraad in de consistoriekamer of kerk, waar men kerkeraad houdt, des Zaterdags tusschen zonsopgang en zons-
ondergang.

Door dit »*Egtreglement*» dat tot aan de Fransche Omwenteling is van kracht gebleven, werd de Katholiek gedwongen voor den predikant te trouwen; wendde hij zich daarna tot zijn eigen pastoor of begaf hij zich in den vreemde, dan moest zulks in het geheim of met oogluiking der protestantsche ambtenaren geschieden. Het is inderdaad ergerlijk te moeten vernemen, dat onze katholieke voorouders uit het land van Valkenburg, gedurende anderhalve eeuw nagenoeg, op zijn protestantsch getrouwd of ondertrouwd zijn. En zij waren daartoe gedwongen, zoo zij wilden, dat hunne kinderen als wettig door den Staat erkend werden. De bisschop gaf daartoe verlof onder voorwaarde, dat het huwelijk later voor den pastoor gesloten en door hem ingezegend werd.

Een derde middel om de herderlooze bevolking des lands van haar geloof afvallig te maken, vond men in het *Schoolreglement voor de steden, Heerlijkheden en dorpen, staande onder de Generaliteit*. Ook dit werd op de uitsluitend katholieke bevolking der landen van Overmaas toegepast. Ten jare 1655, den 3 Mei uitgevaardigd en alom in werking gebracht, kreeg dat Reglement den 27 Mei 1658 en den 14 Maart 1680 nog eene vermeerdering. In de

---

(1) *Groot Placcaetboek*. Wij moeten hier bemerken dat deze beschikking dagteekent uit 1656 en bijgevolg niet in strijd is met het Reglement van 1663, (Zie p. 286) waar al de geestelijken *verbannen* worden, zoodat van trouwen voor hem toen geen spraak meer kon zijn.

inleiding daarvan wordt de volgende bekentenis afgelegd: »Het stuk op de scholen en schoolmeesteren is eene zaak van zulk een gewicht, dat daarop orde en opzicht dient gesteld te worden. De kinderen (wezende het zaad waaruit alle geschiktheid in de Kerk en in de Republiek te verwachten is) dienen in de *Christelijke Gereformeerde religie*, vrees des Heeren en alle zedigheid en gehoorzaamheid, mitsgaders in geleerdheid, goede konsten opgevoed te worden ter eere Gods, welstand der Kerk en der Gemeenebest.»

Dit beteekent in andere woorden, dat de scholen hoofdzakelijk moesten dienen, om de katholieke kinderen te onderwijzen in de punten der gereformeerde religie. De schoolmeester zou dan ook volgens art. III moeten wezen, tegelijk met zijne vrouw, een lidmaat van de gereformeerde kerk, die de psalmen Davids bekwaamelijk kon zingen, een man in de grondbeginselen van de Christelijke gereformeerde Religie wel ervaren, »om dezelve aan zijne discipulen te kunnen doceeren en te onderwijzen.»

De verbanning der zieleherders, de aanstelling van uitsluitend protestantsche ambtenaren en de protestantsch ingerichte scholen waren de drie hoofdwerktuigen waarvan de Staten-Generaal zich bedienden, om de landen van Overmaas te »hervormen.» Die middelen waren in hunne hand als een fijngeweven net over den lande gespannen, waarin de bevolking na korteren of langeren tijd zoude verstrikt worden. Dat deze wetten meer dan ijdele klanken waren, bewijst onder meer het volgende.

De pastoor van Beek, Edmond Henkelius, priester der Duitsche Orde, Balie Biessen, was van 1659 tot 1672, gelijk zijn voorganger, voortvluchtig. Intusschen huisde de nieuw aangestelde predikant, naar welgevallen te midden der katholieke bevolking; hij zelf bewoonde het huis van den pastoor en preekte in het ledige kerkgebouw der Katholieken. De Beekenaren echter stroomden op Zon- en Feestdagen naar het naburige Hoebelrade, een gehucht van het Spaansch gebleven dorp Spaubeek, alwaar hun trouwe zieleherder, in eene schuurkerk de heilige diensten verrichtte en op de Hollandsche grens de zieken, die vervoerbaar waren, bediende en vertroostte. (1)

---

(1) *Kerkarchief te Beek*. Zie ook *Godsdienstvriend* van Januari 1861, p. 44.

Den 25 Juli 1666 schonk de vicaris-generaal van Oeveren verlof om deze schuur tot eene behoorlijke kerk in te richten.

De pastoor van Bunde, Andreas Driessens, stierf in 1667 in ballingschap en werd te Meerssen begraven. »Het is reeds in het tiende jaar, — zegt zijn opvolger, die over de Maas was gevlucht en te Reekhem vertoefde, — dat de pastoors van het Staatsch land van Valkenburg uit hunne kerken zijn verjaagd. (1)

De pastoor van Hulsberg, Lambert Janssen, schreef aan het hoofd van het doopregister zijner parochie: »Daar sedert het jaar 1663 tot 1672 de pastoors door de ketters in ballingschap zijn gejaagd, zal men de doopakten in de kerkregisters van Schimmert en Schin op Geul moeten zoeken.» Schin op Geul lag op Spaansch gebied; Schimmert was, wel is waar onder Staatsch gebied, maar achter de kerk bevond zich het gehucht »De Bies,» dat op Spaansch gebied lag; daarheen vluchtte de pastoor, terwijl de predikant de kerk en de pastorie van Schimmert in bezit nam. Op eene andere plaats schrijft de pastoor van Hulsberg nog: »Dit Register is mij overhandigd door Maria Ouwerx, den 20 Augustus 1675. Ik heb anders niets gevonden; de oudere documenten, registers en meubels der kerk, alsook de sieraden der altaren zijn meestal verloren. God weet wat er van gekomen is, in den tijd dat de priesters verbannen waren.» (2)

Te Borgharen werd in 1660 heer Philippus Cobus tot pastoor benoemd. Of hij er geresidcerd heeft weten wij niet. De dood-, trouw- en sterfregisters zijn er in volslagen wanorde. Een losse aantekening geeft de reden daarvan. »Het is — zegt de berichtgever — sedert eenige jaren den pastoors van het land van Valkenburg, door de ketters verboden hunne parochianen tot den ondertrouw of het sacrament des huwelijks aan te nemen.» Meer zegt hij niet, maar aan het hoofd van het register plaatste hij deze veel beteekenende woorden: Miserere nostri Domine, Miserere nostri! Inderdaad een groot gevaar dreigde de parochie Borgharen. In 1662 viel de kerk in protestantsche handen; een proponent uit Maastricht kwam er des Zondags preeken, terwijl de protestantsche koster-voorlezer er het schoolambt waarnam. (3)

(1) *Kerkregisters te Bunde.*

(2) *Kerkarchief te Hulsberg.*

(3) Jos. HABETS, *De voormalige Heerlijkheid Borgharen*, p. 110.

Wij vinden in de kerkregisters te Geul, dat van 1663 tot 1672 er niemand voor den pastoor is getrouwd, uit vrees voor »de ketters;» dat vele dooden om dezelfde reden in het rijkdorp Uyckhoven werden begraven en dat de kinderen der Katholicken in datzelfde dorp en te Boorshem zijn gedoopt geworden. Te Geul had een predikant den pastoor vervangen in de kerk, in de pastorie en in het beheer der goederen. In 1663 werd er het eerste protestantsch kind gedoopt. De officieele aanstelling van den predikant Engelbert Breberinus van Dijck, had den 17 April 1668 plaats. Den 24 December 1670 verklaarde de heer van Geul, Wolter Frans van Hoensbroeck, dat, indien op den dag van zijn overlijden de uitoefening der katholieke religie te Geul verboden was, zijne uitvaart te Sittard en zijn jaargetijde te Uyckhoven moest plaats hebben. (1)

Te Heerlen trad in 1649 zekere Willem Nobis als predikant op en werd den 4 Juni van dat jaar bevestigd. Eene aantekening in de boeken der kerk verhaalt het volgende: »Pastor Matthias Renckens a Calvinianis in ecclesia de Herlen turbatus et percussus est.» Deze predikant was er nog in 1663 toen de pastoors verdreven werden. Wat den ouden pastoor Renckens toen wedervaren is weten wij niet.

Ook de pastoor van Voerendael, moest in 1663 op de vlucht gaan. In de doopregisters teekende hij het volgende aan: »In 1663 namen te tijden der ketters een aanvang, waarin de kinderen op verscheidene plaatsen moesten gedoopt worden. De uitoefening der katholieke Religie kon eerst vrij geschieden omtrent Pinksteren van het jaar 1672, toen de allerchristelijkste koning dit land met de wapenen onderwierp.»

De meeste aantekeningen van doopsels der kinderen van Voerendael uit dien tijd zal men vinden te Wijnantsrade en te Hoensbroeck, twee dorpen die Spaansch waren gebleven, of te Wilre, eene Rijksheerlijkheid ten Zuid-Westen van Ubachsberg, hetwelk toen nog geene parochie was.

Te Klimmen onderging de pastoor en landdeken, Joannes Weustenraedt, het lot zijner medebroeders; hij moest het land ruimen maar vestigde zich in de buurt. In 1672 schreef hij in

---

(1) *Publ. etc. du Limb.* VII, p. 48.

het trouwregister: »Daar de scherpe edikten de Hollanders, onder de zwaarste straffen den pastoors en priesters verboden hebben, het huwelijk der inwoners in te zegenen, en tevens, de bewoners die dit binnen of buiten het land lieten doen, met vervolging dreigden, zoo heb ik niet altijd dag en jaar aangestipt, omdat ik gedurig vreesde, dat zulke huwelijken bekend werden. Velen zijn er getrouwd te Wijck en bij de P.P. Augustijnen en Capucijnen te Maastricht.» De ijverige zielzorger had den 12 Augustus 1666 van den vicaris-generaal van Oeveren verlof ontvangen om de huwelijken, die in zijn dekenaat voor de predikanten waren voltrokken, wederom in te zegenen.

De deken Weustenraedt was te Klimmen vervangen door den predikant Frederik Gerard Leigne, die in 1666 bezit nam van de kerk, de pastorie en de geestelijke goederen; een protestantsche schoolmeester-koster werd hem ter zijde gesteld. De bewoners der parochie gingen intusschen ter kerk op Duitsch rijksg gebied in een armoedig gebouw bij Randsdaal, dat nog heden den naam van de schuurkerk draagt. Daarin stond als altaarstuk het schoone paneel van het Heilig Kruis, een gotiek schilderstuk met zijvleugels, dat tot aandenken aan deze rampvolle tijden, nog heden in de kerk van Klimmen met veel eerbied bewaard wordt.

Daar de proostdij van Meerssen onder de onmiddellijke bescherming des konings van Frankrijk stond, is het vermoedelijk aan die omstandigheid te wijten, dat de vervolging daar minder hevig was dan elders. Wij vinden althans niet dat de pastoor van dat dorp, Jacobus Wijers, op de vlucht is geweest. Desniettemin werd er den 17^{den} April 1668 een predikant aangesteld, in wiens middelen van bestaan de proostij zou hebben te voorzien. De ruime kerk werd ten gebruike der Protestanten aangewezen, alleen het koor mocht in bezit der proostdij en der Katholieken blijven. Ook het herderlooze Schimmert werd een weinig later met eenen predikant begiftigd. (1)

Te Valkenburg was de toestand der katholieke ingezetenen nog ellendiger dan elders. Telkenmale, dat deze veste door de Hollanders bezet werd, en dit gebeurde herhaaldelijk, moest de pastoor op de vlucht en werd de kerk met de pastorie ter be-

---

(1) Jos. HABETS, *Beknopte Geschiedenis der Proostdij van Meerssen*, p. 84.

schikking gesteld van een predikant, die belast werd het volk te onderwijzen in de zuivere leer der Dordsche synode.

Te Houthem betrok pastoor Joannes Morees in 1663 de proostdij van St. Gerlach, die op Spaansch grondgebied lag en bediende van daar uit zijne parochie. In hetzelfde jaar werden de inkomsten en de goederen van kerk, pastorie en kosterie in beslag genomen.

In een verslag van den 25 September 1665 aan den bisschop van Roermond, omschrijft de meer genoemde landdeken Weustenraedt in het kort den toestand van het Staatsch land van Valkenburg in de volgende woorden: »De bewoners lijden geweld wegens hunne godsdienst; de geestelijken zijn verbannen, de kerken geplunderd en gesloten. De vermogende lieden vluchten wegens gebrek aan vrijheid van religie uit het land. De katholieke ambtenaren zijn verjaagd en worden vervangen door ketters en vreemdelingen. Indien deze vervolging nog lang duurt en de hand Gods niet tusschen beide komt, dan weet ik niet, wat met de arme bewoners kan gebeuren. Zij hebben te kiezen tusschen de armoede, de landverhuizing of den afval van hunne religie. Volgens de plakaten zijn zij buiten alle ambten gesloten en van alle rechten verstoken.»

In weerwil van alle kwellingen bleven de Valkenburgers getrouw aan het geloof hunner vaderen. Wel was het land door den vijand ingenomen en veroverd, doch niet het gemoed der bewoners. Men had de altaren verbrijzeld, de priesters verjaagd, maar ieder hart dat klopte, werd nu een altaar; iedere tong die spreken kon, een verkondigster van Gods woord. Afkeer voor de Calvinistische regeeringslieden in en uit Holland werd met de moedermelk ingezogen. Zoo ziet men ten allen tijde dat de godsdienstijver en de vaderlandsliefde, die in den voorspoed kunnen uitdooven, in de vervolging steeds herleven en duidelijk te voorschijn treden.

De inval der Franschen in 1672 bracht verzachting aan in het algemeen lijden. De pastoor van Valkenburg Petrus Jacobi, schreef onder dagteekening van den 21 Juli aan het hoofd van het doopregister: »Geloofd zij de Heer en God die ons door tusschenkomst des Kouings van Frankrijk weder in het bezit onzer kerk heeft gesteld.» (1)

(1) Zie JOS. HABETS, *Houthem—Sint—Gerlach en het adellijk vrouwenstift aldaar*, p. 50—53.

De Franschen herstelden de pastoors in het rustig bezit hunner kerken, pastorijen en goederen; zij gaven den Katholieken hunne oude rechten terug en lieten aan de enkele Protestanten, die onze gewesten bewoonden, volle vrijheid van godsdienst, zoodat zij kerken mochten bouwen, ambten bekleeden, predikanten houden en op denzelfden voet leven als de Katholieken. Zoo iets was tot hiertoe nog nergens gezien. Wat echter de kerken en goederen aangaat, zoo bleven alleen die van protestantschen oorsprong waren, in eigendom der Protestanten. Zoo werden, na het »partagie-tractaat" van 1661, de kapel van Welten en de kerk van Vaals door de Staten van den grond op herbouwd, reden waarom de Fransche gouverneur van Maastricht hun veroorloofde daarin hun godsdienst te verrichten. Maar dat verlot viel niet in den smaak van de boeren van Welten, die den predikant met geweld verdreven, toen hij, op deze vergunning steunende, kwam preeken. Hij moest vluchten en de protestantsche godsdienstoeffening bleef tot de terugkomst der Staatschen achterwege. (1)

In 1678, na den vrede van Nijmegen, verlieten de Franschen het land en de voormalige toestanden keerden terug, doch in meer gematigden vorm. De vervolgingszucht en de proselietenmakerij der Staten-Generaal waren verflauwd. Deze verflauwing had vermoedelijk haren grond, eerstens in de verandering der tijden en tweedens in den politieken toestand, waarin sedert 1672, Maastricht en de Staatsche landen van Overmaas verkeerden. Men weet dat de Staten, krachtens een geheim tractaat met den koning van Spanje in dat jaar gesloten, beloofd hadden hem genoemd gebied te zullen afstaan, indien hij hun wilde hulp verleenen tegen de Franschen. Deze hulp kwam; maar toen de vrede gesloten en de nood niet meer aan den man was, namen de Staatschen weer bezit van de landen en weigerden ze af te staan. Deze onzekere toestand, waarin voortaan deze gewesten verkeerden, bracht ongetwijfeld er veel toe bij, om de Staatschen meer verdraagzaam en gedwee te maken, want steeds waren zij beducht dat de Spanjaarden het bedongen gebied zouden opvorderen.

Toch kwamen de oude wetten en reglementen grootendeels

---

(1) BACHENE, *Vaderl. Geographie*, V p. 1054.

weér in voege; de geestelijke goederen werden weér in beslag genomen, de scholen in protestantsche handen gegeven en het land door hervormde ambtenaren geregeerd; maar de katholieke geestelijken werden thans geduld en het *simultaneum*, dat is, het gemeenschappelijk gebruik der kerken voor Katholieken en Protestanten te gelijk, werd wettig ingevoerd. »De Staten-Generaal gaven nu, in 1680, den Roomschen hunne kerken terug, onder voorwaarde, dat zij de Hervormden, die er eveneens hunne godsdienstoefeningen mochten houden, geen overlast zouden aandoen, noch reden tot ergernis geven. De Katholieken moesten de uren hunner godsdienstoefeningen regelen naar die der Hervormden. Het aanbrengen van nieuwe beelden en versierselen was niet geoorloofd, en gedurende den dienst der Hervormden zou een voorhangsel de altaren en beelden bedekken.» (1)

Den 26 Juni 1679 schreef de Nuntius van Brussel aan den bisschop: »Den 21 dezer maand ontving ik het decreet der Staten-Generaal, waarin de Katholieken van het land van Valkenburg opnieuw worden bezwaard. Ik heb naar Parijs geschreven opdat de Administrator apostolicus hunne zaak bij den koning in handen neme.» Hij hoopte verder, dat de graaf D'Estrades, abt van Eaucourt en proost van Meerssen, zijne patronaatsrechten over verschiedene parochiën in het land van Valkenburg, ongeschonden zou mogen bewaren. Deze parochiën waren Meerssen, Bunde, Ambij, Ulestraten, Schin, Houthem, Hulsberg en Klimmen. (2)

In een volgenden brief van 4 Februari 1680 meldde de Nuntius, dat de Heer D'Avaux, afgevaardigde van Frankrijk, te 's Gravenhage de belangen der ingezetenen van Valkenburg goed behartigd en beloofd had hen te beschermen tegen alle onrecht. Deze tusschenkomst schijnt echter weinig gebaat te hebben, althans den 9 Juli schreef hij, dat de Hollanders voornemens waren de pastoors uit het land van Valkenburg en uit Maastricht te verdrijven. Hij raadde den bisschop aan den Spaanschen gezant te 's Gravenhage dienaangaande te verwittigen; deze zou wel helpen

---

(1) LUZAC, *De landen van Overmaas*, p. 168. Het simultaneum werd voor de eerste maal in de Landen van Overmaas ingevoerd bij Resolutie van 15 April 1633.

(2) Zie JOS. HABETS, *Beknopte Geschiedenis der Proostdij te Meerssen*, p. 15—20.

zorgen, dat de pastoors niet alleen mochten blijven, maar ook schadevergoeding kregen.

Zulke schadevergoeding vroeg Gisbert Lottum, pastoor te Bunde, die zijne parochie had moeten verlaten, om redenen, die in de volgende verklaring worden aangegeven.

De Heeren Bartholomeus van der Steyn, proost van St. Gerlach, Willem Booms, pastoor te Limmel en Borgharen, Petrus Onsels, pastoor te Houthem, Johannes Morees, pastoor te Meerssen en Jan Haesen, pastoor te Klimmen, vice-deken en officiaal van het land van Valkenburg, (1) verklaarden bij akte verleden, den 25 Nov. 1683, in de proostdij van St. Gerlachus bij Valkenburg, dat de pastoreele goederen der parochie Bunde, gelijk die der pastoriën en parochiën van het geheele land van Valkenburg, door de Staten-Generaal sedert 1678 in beslag waren genomen, en dat de parochianen van Bunde, ten gevolge der gedurige oorlogen en belegeringen der stad Maastricht zoo verarmd waren, dat zij hun pastoor Gijsbert Lottum niet konden onderhouden, zoodat hij verplicht was van daar te vertrekken en de parochie aan de hoede van den naburigen pastoor van Itteren had toevertrouwd, maar dat pastoor Lottum beloofd had terug te zullen keeren, zoodra hij er middelen van bestaan kon vinden: »si honesta sacerdotali sustentatione provideretur."

Eene dergelijke verklaring werd den 29 November daaropvolgende afgelegd door de bewoners van Bunde, Petrus Wijers, J. Maenen, Adam Damen en anderen. Zij voegen er bij, dat Gijsbert Lottum sedert 1673 hun pastoor was geweest en ten gevolge der armoede door de Staatschen verwekt, grootendeels uit eigen middelen had moeten leven en eindelijk naar elders de wijk had genomen.

Niet minder donker zag het uit te Hulsberg, waar de hierbovengenoemde Lambertus Janssen pastoor was. Deze was den 15 Juni 1674, aan zijn oom Joannes Janssen, die kanonik was geworden der kerk van Kerpen, bij Keulen, opgevolgd. Zijn eerste werk was de registers der pastorie in orde te brengen; want deze waren door zijne voorgangers, opdat de goederen niet in de handen der Staten zouden vallen, weggestopt, verminkt en

(1) Het familiewapen van den vice-deken JAN HAESEN verbeeldt een boom tusschen twee sterren, aan den voet des booms een loopende haas.

onduidelijk gemaakt. Ook een gedeelte der altaren van de kerk, door de Protestanten verbrijzeld, waren nog niet hersteld; hij vond links en rechts maar enkele fragmenten van bijtelwerk en paneelen.

»Nauwelijks was alles in orde — zegt hij in zijn kerkregister — of in den winter van het volgend jaar 1675, kwamen de Franschen onder den generaal van Luxembourg en plunderden de kerk en het dorp, hetgeen kort daarop door de keizerlijken onder bevel van den generaal de Souza herhaald werd; tot tweemalen toe werd ons alles gestolen. Maar het ergste volgde nog. In 1678 keerden de Staatschen terug. Den 1 December van dat jaar werden al de goederen van kerk en pastorie, door hun ter verpachting op de dorpslinde aangeplakt. Eene tweede aanplakking op die linde had den 19 Juni 1679 plaats en de verpachting geschiedde den 26 Juni door eene commissie vergaderd op het Vrijthof te Maastricht, in tegenwoordigheid van twee gedeputeerden der Staten. Het was mij niet mogelijk iets te huren, daar te veel menschen opboden, bizonder Protestanten die mij niet genegen waren. Mijne pastoreele goederen en die der kerk werden door een Protestant, Rudolf Croon, gepacht, die een bevel der Staten verkreeg om mij met de gewapende macht uit het pastoreel huis met alle aanklevigheid, goederen, tienden etc. te zetten.

»Den 30 Maart 1681, op Palmzondag, ten drie ure namiddag, had de eerste predicatie in de kerk van Hulsberg plaats door Isaac Lesselius, predikant te Klimmen. Deze liet mij zeggen, dat ik de beelden uit de kerk moest verwijderen, als strijdig met de leer der H. Schrift. Ik liet hem weten, dat ik aan zijn verzoek niet kon voldoen omdat ik dacht dat zijn beweren ongegrond was. Bij een volgend bezoek, op Zondag den 22 Juni, ten zes uren 's avonds, kwam hij in de kerk om te preeken en wierp toen het beeld van den H. Joannes den Dooper voor den grond. Zekere D. Slijp en andere Protestanten namen hem die beeldstormerskuur kwalijk en Lesselius beloofde in de toekomst zoo iets niet meer te doen; hij gevoelde dat zijne handelwijs pijnlijk was geweest voor de Protestanten, die weinig in getal, tusschen de Katholieken moesten leven.

»Mijn pastoreel huis is nu reeds sedert drie jaren door zekeren Carolus Fabri of Smeets bewoond, die zich den titel geeft van

meester der hervormde religie, een soort rabbijn op het gebied der reformatie. Deze man kent de kunst om de pastoreele gebouwen te gronde te richten en het houtwerk te verbranden. Van de schuur, die ik met veel kosten van te gronde op herstelde, toen ik hier kwam, blijft niets meer dan puin over.

»Den 17 September 1681 werd de kerk en de pastorie bezocht door Dr. Gijsen, ontvanger der geestelijke goederen, die beloofde te repareren wat noodig was, maar daar is niets van gekomen. De bezittingen van den pastoor waren toen: een huis met stallen en schuur en twee bij de pastorie gelegen weiden, dertien bunder land en het derde gedeelte der geheele tiende, zoowel groote als kleine. Dit alles is nu in handen der hervormden.»

Aldus schrijft de pastoor van Hulsberg.

Bij den vrede van Utrecht (11 April 1713) was bedongen, dat de bisschop van Roermond zijne rechten in het Staatsche gedeelte van zijn bisdom zou behouden, zooals die zich uitstrekten ten tijde der regeering van koning Karel II van Spanje. Daaruit scheen de bisschop d'Ongnies te hebben opgemaakt, dat het hem voortaan ook vrij stond het Staatsch land van Valkenburg te bezoeken. In allen geval hij had in 1705 het voornemen opgevat er een bisschoppelijk bezoek te brengen en er het H. Vormsel toe te dienen. Maar de Staten-Generaal verboden zulks bij brief van 28 Sept. 1705. »De drossarden van Valkenburg, Daelhem en 's Hertogenrade — zeggen zij — zullen aangeschreven worden dat hare Hoogmogende intentie is, dat gemelde bisschop geenszins tegenwoordig eenige meerdere visiten, acten van jurisdictie of bisschoppelijke functiën buiten het Overkwartier van Gelderland, in de landen van Overmaas of andere onder dezen staat behoorende, zal mogen doen of plegen, als hem gepermitteerd is geweest eer het Overkwartier van Gelderland onder den staat is gereduceert, en dat hij contrarie doende, zij drossarden daartegen zullen procederen volgens de plakkaten van den lande.»

Daar ten gevolge van dat verbod hem het land van Valkenburg gesloten was, zond hij den 2 October daaropvolgende een mandement aan de pastoors van Staatsch Valkenburg, waarvan de inhoud hierop neêrkomt. Aangezien de Staten-Generaal door een edikt aan den pastoors verboden hadden, huwelijken te voltrekken, maar deze bediening aan de predikanten moesten overlaten, waren

er in het land van Valkenburg onderscheidene pastoors, die de huwelijken voor den predikant voltrokken, niet inboekten, zoodat dientengevolge verwarring ontstond; meermalen hadden de bisschoppen daarop gewezen als op een verzuim, dat diende op te houden. De pastoors zouden voortaan, gelijk vroeger, de burgerlijke registers bijhouden.

Hoe het overigens in het Staatsch land van Overmaas op het einde der XVII^{de} eeuw uitzag leert ons eene protestantsche kerkvisitatie, aldaar gehouden in 1695 door de »inspectores ecclesiarum,” op last der Nederlandsch gereformeerde synode daar heen gezonden. Daaruit blijkt, dat de voornaamste plaatsen van dat gebied door predikanten bezet waren, die des Zondags naar behooren den eeredienst waarnamen en tweemaal preekten of catechisatie hielden. Alleen werd geklaagd over den predikant van Eysden, die de kerkdiensten somtijds buitentijds begon, en de kinderen wel zes jaren lang de catechisatie liet bijwonen, alvorens zij aangenomen werden; deze echter klaagde op zijn beurt over de aanhangers van het pausdom, die hunnen dienst 's morgens tot bij tien uren rekten, zoodat de Protestanten geen gebruik van de kerk konden maken.

De samengevoegde plaatsen, zooals Schimmert, Vijlen enz. werden meestal om den anderen Zondag bediend. Te Valkenburg was de predikant, die den dienst bij het garnisoen te Luik waarnam, afwezig; zijne plaats werd bekleed door een proponent. Te Geul leefde de predikant niet op goeden voet met zijne kerkleden. Te Wilre, in den Vroenhof, had zich de »paap” meester gemaakt van de armengoederen en deelde die aan de roomsche armen uit.

Betrekkelijk het schoolreglement vonden de onderzoekers veel aan te merken; daarover zullen wij elders spreken. Aangaande de politieke reformatie, waren ook al misbruiken gevonden. Zoo troffen zij te Valkenburg twee leden van het leengerecht, die katholiek waren; te Houthem was een schepen »paapsch,” te Heerlen een schepen en de substituut-secretaris der bank roomsch, te Gulpen bevond zich een »paapsche” schepen en te Eysden een dito gerechtsbode.

»Ook — zeggen zij — met de grootste droefheid en hartseer bevonden te hebben, dat alle kerken ten platten lande in het

minst niet gesuiverd zijn van afgoderije en door die van het Pausdom en door de onzen gebruikt worden. Zij plegen er hunnen afgodendienst, blijvende alzoo genoegzaam Dagon geplaatst bij de Arke des Verbonds, tot groote ergernis." Zoo ontdekten zij in de kerk te Schimmert eene »godslasterende" schilderij, voorstellende de H. Drievuldigheid, welke Maria kroont. De kerk van Meerssen echter overtrof alle anderen in afgoderij; daar werd het koor met twee altaren in zijn afgodischen pracht en andere versierde (1) leugeteekenen en beelden wederom hersteld en getooid. Te Gulpen klaagde de predikant over de »papisten," die zich meester maakten van de kerk, wegens het begraven van lijken.

Betreffende het »Egtreglement" werden klachten geheven, dat de »paap" van Wilré in den Vroenhof de ingezetenen trouwde, in strijd met de wet. (2)

Zoover de bevindingen der inspectores ecclesiarum. Den 7 November 1725, werd in het stadje Valkenburg aan den eersten Jood burgerrecht verleend. Hij heette Anselmus Salomon Vallabrega, was geboortig uit Bordeaux, en kwam daar handel drijven in allerhande soorten van stoffen. Om zulk een burgerrecht te verkrijgen, werd nog al iets vereischt. De plakkaaten der Staten-Generaal schreven »aan alle onderdanen en hoofdofficieren voor, geen vreemdelingen, specialijk joden, metter woon te accepteeren, dan nadat er een onderzoek was ingesteld naar hun goed en eerlijk comportedement en naar hunne laatste residentie en nadat zij daarenboven eene cautie zouden gesteld hebben van 100 ducats." (3)

Gedurende de jaren 1726—1728 geraakte bisschop Sanguessa in groote onaangenaamheden met de Staten-Generaal. Onder dagteekening van den 19 September 1728, schreef hij dienaangaande in zijn dagboek. »Den 24 Juni 1726, werden de heeren Alard van Coesfeld, pastoor te Amstenrade en landdeken van het land van Valkenburg en Severinus Daemen, pastoor te Hulsberg, beide priesters van dit diocees, door de Staatschen gegrepen en, te Maastricht, onder het nieuwe stadhuis, gedurende drie jaren gevangen gehouden, omdat zij de rechten der Kerk verdedigd, »pro manutentionia juris ecclesiastici."

(1) Verzonnen.

(2) Zie deze *Kerkvisitatie in de Maasgouw*, Deel V, p. 1085—1087.

(3) *De Maasgouw* van 1884, p. 960.

Wat was echter de voorgewende aanleiding? Een lastervol en ergerlijk schimpdicht of »pasquil” tegen de eer en het gezag der Hoogmogende Heeren Staten-Generaal was te Maastricht verschenen en op de deur van de St. Janskerk aangeplakt geworden. Wie dat gedaan had, was onbekend, maar men vermoedde, dat het van katholieke zijde kwam en men betichtte zelfs daarvan de twee genoemde pastoors, die men deswege in verzekerde bewaring had genomen. Een scherp onderzoek volgde. Bij besluit van den 5 Mei 1727, loofde de magistraat der stad eene belooning uit van honderd gouden soevereinen voor wie den schrijver van het schotschrift kon aanwijzen, zoodat deze in handen van het gerecht kwam. Dat raadsbesluit werd den 10^{den} daaropvolgende openbaar afgekondigd en allerwege aangeplakt. In December van dat jaar verzochten de beide gevangenen om een afschrift van dat Raadsbesluit. De magistraat overwegende dat de »dader van dit pasquil” nog niet was aangebracht en bij gevolg het niet bekend was van wat religie deze kon zijn, heeft goedgevonden aan de gedetineerden het verzochte afschrift en verklaring toe te staan. (1)

Een rechtsgeding over die zaak aanhangig gemaakt, werd in eerste instantie door de pastoors gewonnen, doch hervat en naar het Brabantsch hof te 's Gravenhage overgebracht, werd het door hen verloren. Het eindvonnis van den 16 Juni 1728 geveld, veroordeelde beiden tot vereffening der proceskosten en tot een zeer zware geldboete.

Daar de gevonnissen die boete onmogelijk konden betalen, zag de bisschop, wilde hij de priesters niet in de gevangenis laten, zich genoodzaakt, verscheidene duizende kronen te verschaffen. Ten einde die som te vergaren, verzocht hij een algemeene bijdrage in zijn bisdom, en machtigde hij, bij brief van den 19 September 1728, den advocaat A. Nobelen J. U. L. eene inzameling te doen bij de voornaamste ingezetenen van het diocees.

Omtrent dienzelfden tijd had nog een ander voorval plaats. De processie die jaarlijks uit de parochie van St. Pieter te Keulen naar scherpenheuvel trok, had van oudsher haren weg genomen door de landen van Overmaas en Maastricht. In 1727 diende de

---

(1) Raadsnotulen der stad Maastricht van 31 December 1727.

Magistraat van Keulen eene klacht in aan de Staten-Generaal, waaruit bleek: dat hare burgers in processie van Keulen, gaande door het territoir van Hare Hoogmogende naar Scherpenheuvel, waren aangehouden en gearresteerd geworden en dat zij alleen na eene gedane belofte en eene gepresteerde cautie van vier amen wijn waren losgelaten. Als voorwendsel tot deze arrestatie was opgegeven dat de Keulenaars zich hadden veroorloofd bij Valkenburg te zingen en een kruis in de hoogte gedragen te hebben, beweerende dat zulks van oudsher in gebruik was en dat hare Hoogmogende geene plakkaten dit belettende hadden uitgevaardigd. De Magistraat van Keulen wenschte dienvolgens dat de Hoogmogende Heeren Staten deze arrestatie zouden improbeeren en de processie in het toekomende, na oud gebruik en gewoonte, zou laten trekken. De Staten weigerden hierover met die van Keulen in eene schikking te treden, en belastten den substituut-drossard des lands van Valkenburg, Baltasar Collard, bij brieven van den 22 Juli 1727, dat in geval zoodanige processieën wederom ondernomen werden, hij daartegen niet alleen zou procedeeeren maar den voornaamsten lijder daarvan zou aanhouden en niet ontslaan, vooraleer hij daarvan kennis gegeven had aan hare Hoogmogende en derzelver goedvinden daarop zou ontvangen hebben.

Dientengevolge mocht de Keulsche processie niet meer over het gebied der Staten trekken. De bedevaarders gingen nu troepsgewijs Valkenburg voorbij, zonder vaan of kruis. Zij organiseerden zich weder te Maastricht, waar de openbare godsdienst vrij was, en trokken dan voort naar Scherpenheuvel. Bij de terugkomst had iets dergelijks plaats. (1)

Tegenover de plakkaten en reglementen, die hunne godsdienstvrijheid geheel aan banden hadden gelegd, stonden de Katholieken machteloos; alleen de scherpte en gestrengheid dier wetten vermochten zij somtijds eenigermate te verzachten. Het krachtigst werkend middel daartoe was het geld. Daardoor lieten de ambte-

---

(1) *Publ. etc. du Limb.* VI p. 581 en *Resol. der Staten-Generaal van 1727*, p. 562. De Keulsche processie bezocht te Maastricht de kerk der Wittevrouwen en nadat het klooster der Wittevrouwen in 1797 was afgeschaft, de kerk te Wijk, waar zich vele burgers uit Maastricht met haar vereenigden. Sedert 1850 zijn de Keulenaars te huis gebleven en de Maastrichtenaren zijn in hunne plaats getreden.

naren, die met de handhaving der wetten belast waren, zich meestal bewegen, om zoo scherp niet toe te zien, en oogluikend te laten geschieden, wat de reglementen verboden. Op die veiligheid der ambtenaren, doelen de Staten-Generaal in hun plakkaat van den 19 Juli 1730, waar zij de recognitiën in de Meijerij van 's Hertogenbosch bespreken. De zinsnede luidt aldus: »Er dient genoteerd te worden dat, al vroeg in de opkomst, de Republiek, en voorts vóór den vrede van Münster, alsmede nog kort daarna, de hooge Regeering er op is bedacht geweest, om alle publieke (1) oefening der Roomsche religie te verbieden en daadwerkelijk te beletten. Doch hoe strenger de plakkaaten op dat stuk geweest zijn, hoe meer de listen en de konstenarijen der Roomschegezinden ook in het werk werden gesteld om de strengheid der plakkaaten te ontduiken, om met conniventie behandeld te worden. Onder andere middelen werd daartoe geld gebruikt, aan welk bekoorlijke kracht — het moet met leedwezen gezegd worden — degeenen niet hebben kunnen wederstand bieden, die met de uitvoering der plakkaaten belast waren.»

De Katholieken alzoo waren weerloos overgeleverd aan den willekeur van vele ambtenaren, van wie zij het verlot om hunne godsdienstplichten te mogen uitoefenen, door middel van geld moesten koopen. Daar die mannen ontrouw waren jegens den Staat, die hun had aangesteld, lag het voor de hand, dat onze geloofsgenooten dikwijls het offer werden van hunne trouweloosheid. En toch die lieden genoten een jaarlijksch inkomen, dat vaak zeer aanzienlijk was en door de Katholieken moest verschaft worden. De geringste schuurkerk betaalde jaarlijks dertig tot honderd gulden. Ook de aanstelling der geestelijken kostte geld. Deze opbrengsten onder den naam van recognitiën bekend, waren aanvankelijk verboden, later geduld, en werden eindelijk door het plakkaat van 19 Juli 1730 gewettigd en geregeld. Zoo nochtans dat zij enkel geheven werden van de Katholieken, terwijl alle andersdenkenden, zooals de Lutheranen, Mennonisten, Socianen en Herruhutters daarvan vrij bleven. (2)

---

(1) Waarin de vrije godsdienstoefening van den Katholiek, ook als particulier persoon, bestond of kon bestaan, verklaren wij, met het oog op de plakkaaten, niet te begrijpen.

(2) SCHUTJES II p. 67 en 278.

Krachtens dat zelfde plakkaat moest elk Roomsch priester van een bewijs van belasting en goedkeuring van wege de Staten voorzien zijn; diensvolgens zoude voortaan geen geestelijke eenige bediening moge uitoefenen, tenzij daartoe bevoegd te zijn door een getuigschrift van den Raad van State. Zulk een getuigschrift echter zou in de toekomst enkel worden uitgereikt aan hen, die geboren onderdaan van den Staat en wereldsch priester waren, maar niet aan ordegeestelijken of monniken.

Ook zou het getal priesters beperkt blijven tot dat van hen, die toenmaals in bediening waren.

Eindelijk mocht geen priester op een andere plaats of in eene andere kerk eenigen dienst verrichten, dan daar alleen waar hij was aangesteld.

Wie zich tegen genoemde bepalingen vergreep, zou voor de eerste reis, in eene boete vallen van 600 gulden en wie een tweede maal daarop inbreuk maakte moest eenzelfde boete betalen en daarenboven nog een jaar gevangenschap ondergaan.

Dit plakkaat van 19 Juli 1730, was echter niet toepasselijk op de landen van Overmaas. De reden daarvan, wordt in dat stuk aldus aangegeven: »Te Maastricht, alwaar volgens het 4de art. van de kapitulatie van 1632, de publieke uitoefening van de Roomsche religie in de kerken, kloosters en overal moet blijven, zooals ze was onder de Spanjaarden, is dit tegenwoordig Reglement niet applicabel, zooals ook in de drie landen van Overmaas die hare hoofdplaats in dezen gevolgd zijn.» Wat hier door hoofdplaats der landen van Overmaas begrepen wordt, weten wij niet; zeker Maastricht niet, dat met die landen niets gemeen had.

De resolutie van den 12 Maart 1731 kan als een vervolg op het voorgaande plakkaat beschouwd worden. Luidens haren inhoud, mochten de parochie-geestelijken geenen assistent hebben; alleen in geval van ziekte was het hun geoorloofd de hulp van een naburigen priester in te roepen. Ook zou de Raad van State zorg dragen, dat het groote getal priesters en kapelaans die zich in de Generaliteitslanden hadden ingedrongen, merkelyk wierd ingekrompen; uit dien hoofde zou voortaan bij elke kerk niet meer dan één kapelaan in dienst mogen zijn.

Verder werd verklaard, dat het plakkaat van den 19 Juli 1730, in dien zin moest verstaan worden, dat de wereldlijke en orde-

geestelijken, die zich toenmaals in de Generaliteitslanden bevonden, geen bewijs van toelating behoefden, aangezien de bepaling van genoemd stuk alleen op de toekomst wees.

Ten slotte werd den bisschoppen van Antwerpen, Gent en Roermond — niet echter den Nuntius of anderen afgevaardigden van den H. Stoel — voorloopig toegestaan hunne jurisdictie in den lande uit te oefenen. Deze resolutie was onder anderen ook van toepassing op de landen van Valkenburg en Cuyck, die onder het bestuur stonden van den bisschop van Roermond.

In de eerste helft der 18de eeuw werden wederom eenige verordeningen uitgevaardigd betreffende de begrafenis en huwelijken.

Zooals men weet, begroeven onze voorouders hunne dooden niet alleen op de kerkhoven, maar ook in de kerken. Den 16 October 1730, bepaalden, van wege de Generale Staten, de commissarissen-deciseurs, zoowel voor buiten als binnen de stad Maastricht, dat, ingevolge resolutie der Hoogmogenden van 3 Juni 1715, de grafplaatsen binnen de kerken, koren en onderkerken in den lande van Overmaas eigendom der kerk waren, en dat voor elk lijk, dat daarin begraven werd, één ducaton zou moeten betaald worden tot ondersteuning van de gereformeerde diaconie-armen. Onder deze bepaling vielen zulke grafsteden niet, die volgens acte van eigendom aan particuliere personen toebehoorden; deze zouden van betaling verschoond blijven. De eigenaars echter moesten telkens bij het openen van een graf den predikant daarvan kennis geven, en aan den koster of doodengraver datgene uitkeeren, wat van oudsher gebruikelijk was. Wilden de bezitters evenwel een vreemde in hun familiegraf ter ruste leggen, dan moesten zij ook één ducaton betalen. Deze beslissing gold niet alleen voor de voorname kerkgebouwen des lands, waar een predikant woonde, maar ook voor de mindere kerken, als die te Houthem, Hulsberg, Voerendael, Welten, Haren, Itteren, Limmel, Bunde en Ambij, Montenaken, Sint-Geertruid op den Bergh, Margraten en Holset, waar des Zondags wel gepreekt werd, maar geen predikant vertoefde. (1)

Ook betrekkelijk het huwelijk viel er na verloop van tijd weer iets ten nadeele der Katholieken te regelen.

(1) JOS. HABETS, *Geschiedenis van Meerssen*, p. 86.

In de Generaliteit — zeggen de Staten-Generaal in hun plakkaat van 3 Juni 1750 — zien wij met leedwezen, dat veel gemengde huwelijken tusschen Gereformeerden en Roomschen gesloten worden, waardoor twist en oneenigheid in de huishoudens ontstaan; dat de kinderen, uit zulke huwelijken gesproten, veelal in de roomsche religie worden opgevoed, en dat zelfs de echtgenooten, door aanhoudend kwellen en plagen der roomsche wederhelft, verleid worden, om den gereformeerden godsdienst te verlaten, tot groote ergernis der ware gereformeerden. Daarom stelden de Staten bij bovengemeld plakkaat vast, dat geene gereformeerden met roomsche personen zouden mogen trouwen, zoo lang de bruidegom geen 25 en de bruid geen 20 jaren oud waren. Gemengde huwelijken, vóór dien ouderdom voltrokken, werden ongeldig verklaard, en de kinderen uit dien echt gesproten als onwettig beschouwd. Trouwbeloften tusschen Katholieken en Protestanten, van welken leeftijd ook, hetzij schriftelijk of mondelings afgelegd, waren ongeldig en van geene waarde hoege-naamd. Mocht het verder gebeuren, dat een Gereformeerde of Protestant den roomschen godsdienst omhelsde, met het doel om met een roomschen persoon ongehinderd te kunnen trouwen, dan zou die bekeerling nog eerst één jaar moeten wachten, alvorens in het huwelijk te treden, en tevens al de voorschriften in acht nemen, die aangaande de gemengde huwelijken in voege waren. Dezelfde maatregel was geldig voor en toepasselijk op de Roomschen, die alleen tijdelijk, of voor de leus, met het oog op een huwelijk, protestantsch zouden worden. Zij die tegen dit plakkaat handelden, zouden eene boete van 400 zilveren dukatons belooopen.

Zulke maatregelen waren uitmuntend geschikt, om wrevel te voeden onder de katholieke bevolking en toestanden te scheppen, waarin gebeurtenissen mogelijk werden, zooals wij er een paar zullen verhalen.

Ten jare 1762, den 14 April, werd te Vaals een kind ter kerke gebracht, om door den predikant Phermingis gedoopt te worden. De vader was Katholiek en heette Hendrik Mommers, de protestantsche moeder noemde zich Sara Erfvens. De predikant stond op het punt van den doop toe te dienen, toen zekere Cunegonda Mommers, zuster van Hendrik, de kerk binnenstormde en zich met geweld van het kind trachtte meester te maken.

Hare toeleg echter stuitte af op den tegenstand der doopgetuigen, onder wier getal ook de moederlijke grootvader van den doopeling was. De predikant over die stoornis gebelgd, deed onmiddellijk de kerk sluiten en Cunegonda in hechtenis nemen. Daar echter te Vaals geen doelmatige gevangenis was, werd de vrouw opgesloten in een gebouw, door eenige Protestanten bewoond. Des anderen daags door het gerecht van Vaals, Vijlen en Holzet, dat uitsluitend uit protestantsche leden bestond, in verhoor genomen, verklaarde de gevangene, dat zij tot hare daad van geweld was aangespoord geworden door den pastoor der parochie, den heer Jan Willem Bosten; althans dat deze priester alsmede zijn kapelaan en koster alles beproefd hadden om haren broeder Hendrik tot het besluit te brengen, zijn kind in den katholieken godsdienst te doen doopen en opvoeden, doch toen die poging mislukt was, de pastoor in ruggespraak was getreden met Andreas Buntgens, vader des koster, die haar had overgehaald, om het kind, zoodra het naar de protestantsche kerk zou gebracht worden, te bemachtigen en het den pastoor te brengen om te laten doopen. Na afloop van het verhoor werd de vrouw naar haar gevangenis teruggevoerd.

Dit voorval werd spoedig ruchtbaar. Toen de grootvader van het kind, Jan Maarten Erfvens, dien avond naar Bortscheidt, waar hij woonde, terugkeerde, werd hij onderweg zoodanig toegetakeld, dat hij eerst des anderen daags in een draagstoel naar zijn huis kon vervoerd worden. In denzelfden nacht verscheen een aantal lieden uit Aken en boeren in den omtrek, met geweren en stokken gewapend, en vergezeld van eenige Fransche soldaten uit het garnizoen van Melaten, te Vaals; zij dreven de wachters op de vlucht, braken de deur van het gevangenhuis open en gaven Cunegonda der vrijheid weder.

Ook op den daaropvolgenden Zondag (18 April) vertoonden zich deze geweldenaars in gezelschap van Fransche soldaten in het dorp en liepen met de wapenen in de vuist tierend en razend door de straten.

Bericht van een en ander werd gezonden aan de Staten-Generaal. Den 2 Juni meldde Abraham van den Heuvel, luitenant-drossard van 's Hertogenrade, Staatsch gedeelte, aan Hun Hoogmogenden, dat volgens zijn gevoelen, de oorzaak der mishandeling van Jan Maarten Erfvens en der baldadigheden in den nacht

van den 14^{den} op 15^{den} April gepleegd, moest gezocht worden in de handelwijze van pastoor Bosten, die in den bewusten nacht gezien was geworden dicht bij het huis, waar Cunegonda gevangen zat, en den grootvader Erfvens op den weg eene berisping had gegeven. Vermoedelijk konden ook de kapelaan en koster niet geheel van medeplichtigheid worden vrijgeleit.

De Staten-Generaal benoemden eene commissie van onderzoek; daartoe behoorde ook Van Haersolte van Yerst. Na ingewonnen inlichtingen gaven zij den 11 Juni het volgende bevel:

Eerstens moest de katholieke kerkschuur te Vaals gesloten worden en dicht blijven tot dat Cunegonda Mommers weer in hechtenis was, intusschen mochten de pastoor en kapelaan geen kerkelijke bediening doen of godsdienstige oefening houden. Tweedens moesten de luitenant-drossard en de leden der rechtbank alle moeite aanwenden, om de medeplichtigen, ook die niet op Staatsch gebied woonden, op te speuren en door het gerecht, zonder mededoogen te doen vonnissen. Derdens moest gezorgd worden, dat de Protestanten in hunne godsdienstoefening niet meer belemmerd werden. Vierdens moest de hertog van Brunswick, als vertegenwoordiger van den prins van Oranje, den gouverneur van Maastricht, en generaal Aylva belasten, eene afdeeling van 60 man voetvolk en 24 ruiters met hunne officieren, goed gewapend en van krijgsmiddelen voorzien, onmiddellijk naar Vaals te zenden.

Den 25 en 26 Juni schreef de luitenant-drossard aan de Staten-Generaal, dat hun bevel reeds uitgevoerd was; dat de afdeeling soldaten te Vaals was aangekomen, tijdens de vroegmis en onmiddellijk de kerkschuur omsingeld hadden, doch »dat het ongeluk gewild had" dat daar geen verdachten van medeplichtigheid aanwezig waren; dat na het einde der godsdienstoefening hij den kapelaan bevolen had alle misgewaden en kerkelijke benoedigdheden binnen de sacristie weg te sluiten en hem den sleutel van dat vertrek te overhandigen, daar die plaats alsmede het klokkenhuis zeer gevoegelijk konden gebruikt worden tot verblijf der gevangenen en der bewakers; eindelijk dat hij den koster in den toren had doen opsluiten in afwachting van bewijzen zijner al of niet medeplichtigheid aan de gewraakte misdrijven.

Verder kon hij den Hoogmogenden melden, bericht ontvangen

te hebben, dat de magistraat van Aken vrouw Cunegonda had doen gevangen nemen, en strenge maatregelen genomen, zelfs lijfstraffen bepaald had, tegen die het wagen durfden voortaan de Protestanten wegens hun godsdienst nog lastig te vallen. Ook was de rechtbank te Vaals, na verhoor van eenige beschuldigten, tot de overtuiging gekomen dat de pastoor de eenige, althans de hoofdoorzaak was van de onlusten en deswege zou vervolgd worden. Hij hoopte dan ook dat den Katholieken van Vaals de vrije uitoefening van hun godsdienst zou teruggegeven worden.

Zijne hoop werd niet verwezenlijkt. Men liet hem weten dat de vrouw eerst in handen van het gerecht te Vaals moest worden overgeleverd.

Den 2 Juli vraagde de luitenant-drossard den Generalen Staten verlot, om de proceskosten op rekening van den pastoor, die toch de voornaamste oorzaak »van al die troebelen» geacht werd, te mogen brengen en een groot gedeelte der soldaten naar Maastricht terug te kunnen zenden, wijl hunne aanwezigheid te Vaals niet meer noodig was.

Ook dat verzoek werd niet ingewilligd. De Hoogmogenden antwoordden eenige dagen later dat zij bij hun besluit van den 11 Juni ll. bleven; inmiddels gelasten zij hem bij den magistraat van Aken op de uitlevering van Cunegonda aan te dringen, ten einde tegen haar, tegen den pastoor, den kapelaan en alle mede beschuldigten, voornamelijk tegen hen die Jan Maarten Ertvens hadden mishandeld een strenge vervolging aanhangig te maken. Wat de afdeeling soldaten betrof, deze moesten voorloopig nog blijven.

Met deze laatste beschikking was echter de hoofdbank van Holzet, Vaals en Vijlen, niet gediend. Ook zij drong op het vertrek der soldaten bij de Hoogmogenden aan. Eindelijk bij missive van den 18 October werd toegestaan dat de ruitery en een gedeelte van het voetvolk naar het garnizoen van Maastricht kon terugkeeren. De 42 manschappen, die nog te Vaals achter bleven, moesten krachtens besluit van den 3 December, om de twee maanden worden afgelost.

De rust scheen alzoo in het dorp hersteld; doch op Zondag den 12 December verspreidde zich eensklaps de mare, dat de pastoor gevankelijk was weggevoerd. Nu geraakten de gemoederen der Katholieken weer in gisting. De Protestanten werden her-

haaldelijk in hun kerkbezoek bemoeielijkt. Vooral zij die uit Aken en Borscheidt naar Vaals ter kerke kwamen, werden des Zondags, bij hunnen terugkeer op weg deerlijk mishandeld, met steenen geworpen en zelfs gewond. De magistraat van Aken vaardigde strenge verordeningen uit tegen die baldadigheden, doch het verbitterde volk stoorde zich weinig daaraan, en schier elken Zondag van het voorjaar 1763 hoorde men van nieuwe wandaden. De predikanten van Aken, Borscheidt en Vaals, beklagden zich dan ook bitter in een schrijven van den 18 Mei aan de Staten-Generaal, en smeekten om bescherming voor hunne geloofsgenooten.

Nog anderen hadden te klagen. Den 6 September diende Jacobi de Cadier, sedert het vorige jaar luitenant-drossard van 's Hertogenrade, bezwaren in bij de Staten wegens de weigering der grondeigenaars van Vaals om de uitgaven te vereffenen, die de dorpmeester Brasson verschoten had tot onderhoud van de soldaten; uitgaven, die tot de aanzienlijke som van 1200 gulden geklommen waren. De grondeigenaars toonden zich onwillig, omdat, volgens hun beweren, de soldaten de Protestanten tegenover de Katholieken in bescherming hadden genomen.

Ook waren de grondeigenaars der hoofdbank over nog andere zaken ontevreden. Zij verzochten bij brief van 28 September aan de Hoogmogende Heeren vrijstelling van betaling der buitengewone onkosten, veroorzaakt door het bouwen van wachthuizen voor de soldaten en het aanschaffen van andere benodigdheden, zij achtten hunne aanvraag gerechtigd, doordien zij de soldaten in hunne huizen opgenomen en steeds behoorlijk verzorgd hadden.

Antwoord op deze bezwaarschriften verscheen den 19 October. De Staten-Generaal machtigden den ontvanger van Vaals de voorgeschoten gelden aan den dorpmeester terug te betalen; zij belastten den luitenant-drossard en de officieren van de drie landen van Overmaas, Staatsch gedeelte, in geval de Protestanten door wien dan ook nog lastig gevallen werden wegens hun godsdienst, onmiddellijk alle katholieke kerken te sluiten en alle kerkelijke diensten te verbieden in de landen van Overmaas. Dit besluit zou mede ter kennis gebracht worden van den magistraat van Aken.

Den 15 en 17 Januari 1764 werden wederom eenige Protestanten die uit Vaals terugkeerden, op den weg door eenige boeren

uit den omtrek en burgers uit Aken aangevallen; een hunner zelfs werd dermate mishandeld, dat hij enkele dagen later aan zijne wonden overleed.

De luitenant-drossard beval onmiddellijk alle katholieke kerken te sluiten niet alleen die, welke op het gebied der hoofdbank van Holzet, Vaals en Vijlen stonden, maar ook die van Margraten en Gulpen. Deze laatste echter diende ook tot gebruik der Protestanten. Vervolgens zond hij bericht over zijn genomen maatregel aan de Staten-Generaal, die zijne handelwijze goedkeurde.

Nu ging, op aanwijzen van den bisschop van Luik, de pastoor van Gulpen in de kerk der Capucijnen te Wittem, de plaatsvervanger van den pastoor van Vaals, in eene schuur op 's keizers gebied gelegen, de pastoor van Vijlen in de kerk van Nijswiller en de pastoor van Margraten in de kapel van Schuler, hunne herderlijke bedieningen verrichten. Al deze plaatsen waren buiten Staatsch grondgebied gelegen.

Toen de heer Magis, resident van den bisschop van Luik, vernomen had wat er in eenige parochiën van het aartsdiakonaat van Hespengouw gebeurd was, wendde hij zich, bij missive van den 24 April, tot de Staten-Generaal, met dringend verzoek, om de kerken van gemelde parochiën voor de uitoefening van den godsdienst weer open te stellen. Hij achtte het toch onbillijk alle ingezetenen aansprakelijk te stellen voor de misstappen van enkelen en een geheele bevolking te straffen, omdat zij over de houding van den magistraat van Aken ontevreden waren, eene houding waaraan het volk toch volkomen vreemd was. Hij drong er dan ook op aan, de Katholieken niet langer te berooven van hunne godsdienstvrijheid, die hun bij verdrag der Capitulatie van 1632 gewaarborgd was.

Den 13 Augustus diende ook Raymond Haeren, secretaris van den burggraaf van Plettenberg te Wittem, namens den burggraaf een verzoekschrift in bij den commissaris-deciseur om verlof te bekomen ten einde de kapel van het kasteel Neuburg, onder Gulpen weër te mogen openen.

De resident van den bisschop te 's Hage wachtte zeer lang op antwoord. Den 17 September herhaalde hij zijn verzoek.

Eindelijk den 8 October gewaardigden de Hoogmogenden zich het stilzwijgen te verbreken. Zij verklaarden, dat zij dien maat-

regel genomen hadden, niet omdat er klachten van eenige Protestanten uit Aken en Bortscheidt gerezen waren, maar in het bewustzijn, dat den Protestanten dier streken het kerkbezoek schier onmogelijk gemaakt werd, en dezen veelal blootstonden »aan het ontfangen van kwetsuren of dootslag.” Dat trouwens zij (de Staten) dien maatregel niet eerder ten uitvoer gebracht hadden, dan na behoorlijk ingelicht en van de noodzakelijkheid er van overtuigd te zijn geworden. Dat zij met aldus te handelen volkomen in hun recht waren, krachtens de souvereiniteit, die hun ingevolge het traktaat van 20 December 1661 over de landen van Overmaas was toegekend. Wat het verdrag der Capitulatie van Maestricht van 1632 betrof, dit was volgens hen, op die landen niet toepasselijk. Het voornaamste doel, dat zij — aldus verklaarden zij verder — met het sluiten der katholieke kerken op het oog hadden, was de geestelijkheid van Aken, die, volgens hen, hoofdzakelijk de drijfveer was van al die wanordelijkheden, te noodzaken, stappen te doen bij den magistraat der stad, opdat deze de orde beter handhaven, de godsdienstvrijheid aan de Protestanten waarborgen en den Staten de gewenschte voldoening geven zou. Zij vermaanden ook den bisschop van Luik, wiens geestelijk gezag zich over Aken en een gedeelte der landen van Overmaas uitstreekte, om al zijn invloed in die richting bij den magistraat te gebruiken.

Geen beter onthaal ondervond het verzoekschrift door de burgemeesters van Gulpen en Margraten den 1 Februari 1765 opgezonden. Te vergeefs wæen zij de Staten op den treurigen toestand van hunne katholieke landgenooten, die naar hun beste weten onschuldig waren en toch zich zonder tegenmorren aan het besluit der Hoogmogenden onderworpen hadden.

Eerst den 12 Maart 1765 vonden de Staten-Generaal het goed een besluit te teekenen, waardoor den Katholieken het gebruik hunner kerken werd teruggegeven om reden dat de Protestanten in de laatste maanden niet meer gehinderd waren geworden; onder beding evenwel: dat bijaldien de Protestanten in de toekomst wegens hunnen eeredienst nog bemoeielijkt werden, niet alleen de kerken zouden gesloten, maar ook beslag zou gelegd worden op de tienden, die de geestelijkheid van Aken genoot in de landen van Overmaas. Van dat besluit werd ook de regeering

van Aken in kennis gesteld en verzocht hare onderdanen beter in bedwang te houden.

Intusschen had de rechtbank van Vaals niet stil gezeten. Zij had het geding van pastoor Bosten nauwkeurig behandeld en ten einde gebracht. Daar zij echter vreesde dat het vonnis opschudding in het dorp zou verwekken, aarzelde zij zelve uitspraak te doen en zond den 30 September 1765, door bemiddeling van den graaf van Bentinck, heer tot Nienhuis, den geheelen dossier naar de Staten-Generaal. Deze stelden de processtukken in handen van 's lands advocaten.

In de maand Januari 1766 vroegen de Staten-Generaal aan den schout en de schepenen te Vaals, eerstens: hoever het proces tegen Cunegonda Mommers gevorderd was; of zij nog gevangen zat en zoo niet, waarom zij in vrijheid was gesteld geworden. Vervolgens: om welke reden de koster van Vaals, Jan Maarten Buntgens, na twee dagen te Maastricht gevangen te hebben gezeten, op vrije voeten was gesteld, verder: hoe het met het proces stond van de andere beschuldigten, eindelijk: of ook vervolging was ingesteld tegen den kapelaan Hendrik Bosten en tegen den vader van den koster?

De luitenant-drossard van 's Hertogenrade en de leden der schepenbank gaven ten antwoord: dat de gewenschte inlichtingen betreffende genoemde personen te vinden waren in de bijlagen van de processtukken die Hun Hoogmogenden waren toegezonden.

Eindelijk den 1 September 1766 werd de uitspraak der landsadvokaten, den luitenant-drossard en den schout en schepenen van Vaals toegezonden, met uitdrukkelijk bevel dat vonnis streng uit te voeren. Het hield in, dat de pastoor J. W. Bosten voor eeuwig verbannen was niet alleen uit het gebied der hoofdbank van Vaals maar ook uit de landen van Overmaas, Staatsch gedeelte, alsmede uit elken landstreek, waarover de Staten hun bewind voerden.

Den 16 Januari 1767 werd ook vonnis geveld over de andere beschuldigten, die inmiddels al dien tijd in het oud stadhuis te Maastricht gevangen hadden gezeten. Cunegonda werd in ballingschap gezonden, na eerst te Vaals aan een paal gebonden met roeden om den hals, één uur lang aan de kaak te zijn gesteld. Andreas Buntgens, vader van den koster, werd veroordeeld tot

de kosten van het proces en de moderatie van de schepenen. De koster Martinus Buntgens en alle die plichtig bevonden waren aan mishandeling en verwonding, werden verbannen, na voorat de proceskosten vereffend te hebben.

Ook de pastoor, die — zooals de Heer Ubaghs zich uitdrukt — »gevangen werd gezet en veroordeeld op bloot vermoeden,» moest de onkosten betalen welke wegens hem gemaakt waren. Deze waren verre van gering. Volgens eene opgave van den luitenant-drossard aan de Staten-Generaal, den 23 Augustus 1767, beliepen zij eene som van 2132 brab. gulden aan gevangenskosten en een bedrag van 1604 brab. gulden aan proceskosten. Dat geld kon hij onmogelijk verschaffen. De opbrengst van zijn vermogen was op verre na niet toereikend. In afwachting, dat er raad geschaft zou worden, hield men hem, op bevel der Staten, te Maastricht op het oude stadhuis gevangen op afrekening van één schelling daags, en deed men hem vele ontberingen verduren.

De aartsdiaken met zijn lot begaan, richtte den laatsten Augustus 1767 een schrijven (1) tot de geestelijkheid des bisdoms, met bevel, dat in alle kerken eene collecte gehouden wierd tot vrijmaking van den gevangen priester. Deze volgde na eene gevangenis van bijna vijf jaren. Den 10 Januari 1768, richtte pastoor Bosten een verzoekschrift tot den prins van Oranje om kwijtschelding van zijne ballingschap. Gratie werd hem verleend onder voorwaarde, dat hij voortaan in de landen van Overmaas geen herderlijke bediening meer zou uitoefenen. Hij koos zijn verblijf te Aken, en liet de bediening der parochie Vaals aan zijn broeder den kapelaan over. (2)

Thans moeten wij nog eene aangelegenheid van geheel anderen aard bespreken, maar die toch invloed had op het godsdienstig leven der ingezetenen van het bisdom.

In de tweede helft der vorige eeuw werden de landen van

(1) Zie den merkwaardigen brief in het opstel van prof. UBAGHS in de *Publ. etc. du Limbourg*, II. p. 307 en 340. De predikant Bachiene, die doorgaans zeer wijdloopig is, schrijft over het proces Bosten niets dan deze woorden: In 1761 en eenige volgende jaren, was de weg tusschen Vaals en Aken gevaarlijk, ter oorzake der verregaande mishandelingen, die de Protestanten van de boeren van het Akens rijk te lijden hadden, hetwelk daarna is opgehouden.

Het verhaal dat wij hier mededeelen is getrokken uit de Resolutiën der Staten-Generaal van 1763—1768.

(2) Zie *Publ. etc. du Limbourg*, II. p. 307.

Overmaas en de aangrenzende gewesten bezocht door eene bende dieven, die onder den naam van »Bokkenrijders" bekend, er een treurige rol speelden. Hunne geschiedenis kan in drie tijdvakken worden verdeeld. Het eerste tijdvak loopt van den oorsprong der bende in 1734 tot het jaar 1756. Deze had toen hare voornaamste zetelplaats en werkkring in de voormalige landen van 's Hertogenrade en Valkenburg, Oostenrijksch gedeelte. Aanvankelijk door het gerecht streng vervolgd en schijbaar ten onder gebracht, begon de bende na eene tusschenpoozing van enkele jaren weër te herleven en wies, in 1762 en het volgend jaar, tot eenige honderde leden aan, die ook nu weder met onverbiddelijke strengheid achtervolgd werden, zoodat op het einde van 1776 het kwaad grootendeels geweken scheen te zijn. Wel vijf of zeshonderd ongelukkigen werden met den strop of op het rad door den beul ter dood gebracht; de overigen leden dezer tweede bende verlieten het land en zetten hun handwerk in België, Holland en Duitschland voort. Ook toen werd de bende niet uitgeroeid maar slechts verspreid.

De Bokkenrijders van het eerste en tweede tijdvak bestonden meestal uit landlieden, die onder geldelijk opzicht en op huishoudelijk gebied waren achteruitgegaan; hun optreden moet aan armoede worden toegeschreven. Die armoede was ontstaan uit de oorlogen en gedurige inkwartieringen der soldaten, die onophoudelijk onze streken teisterden en ten gronde richtten; uit het herhaaldelijk mislukken van den oogst; uit de veepest die de stallen der boeren, met enkele tusschenpoozen, bijna jaarlijks bezocht; uit den kleinen omvang en de versnippering onzer landen en landjes, waarin de bewoners als opgesloten waren, tusschen allerlei grenzen, en waar de tollën den handel en de nijverheid onmogelijk maakten; eindelijk uit de zware belasting, die de ingezetenen, in weerwil der slechte tijden, aan de regeering moesten opbrengen. Deze achteruitgang werd natuurlijker wijze vergezeld en gevolgd, door eene verwildering van het volk op godsdienstig en zedelijk gebied. De tot armoede vervallen landman kreeg afkeer van den arbeid, werd moedeloos en traag, gaf zich over aan misbruik van sterken drank en aan zingenot. Eens dien weg ingeslagen, vond hij het eindelijk gemakkelijker en meer afwisselend, zelfs op gevaar af van zijne vrijheid te verliezen, te teeren op en te

leven van het geld des bestolen rijke, dan door noesten vlijt en arbeid in zijne noodwendigheden te voorzien.

Toch is het buiten twijfel, dat de Oostenrijksche, zoowel als de Staatsche regeering te ver is gegaan, in de gestrengheid der straffen die zij, zonder onderscheid, op die lieden heeft toegepast. Onze Limburgsche geschiedschrijver en kundige rechtsgeleerde, Adriaan Louis Pelerin, die lange jaren in de Staatsche rechtbanken, waarvoor deze lieden verschenen, zitting heeft gehad, geeft als zijn gevoelen te kennen, dat er vele personen aan de galg zijn geknoopt voor misdaden, die met een paar dagen opsluiting dienden gestraft te worden. De meesten waren arme stumpers, die onbewust van het kwaad, waartoe zij zich leenden, door eenige boosdoeners werden medegesleept. »C'est une bande — zegt hij — qui a fait beaucoup de bruit et peu de mal.»

In 1790 kwam men tot de ontdekking, dat de schelmen zich wederom te Meerssen bij Maastricht hadden nedergezet. Deze derde bende bestond toenmaals grootendeels uit Joden, die hunne diefstallen bij voorkeur aan den Rijn en in België pleegden en in onze streken den hoofdzetel van hun genootschap hadden opgeslagen. Hunne aanvoerders waren Bosbeck en Picard, twee der gevaarlijkste gauwdieven van dien tijd. Na den zwaren diefstal in April 1798 te Eupen, ten nadeele van den bankier Ackens gepleegd, gevoelden zij zich te Meerssen niet meer veilig. Zij verlieten tegen het einde der vorige eeuw ons land om niet meer terug te keeren en verhuisden naar Neuwied aan den Rijn. (1)

Door het verdrag, gesloten te Fontainebleau in Frankrijk, den 8 November 1785, kwamen eenige veranderingen in den geographischen toestand der landen van Overmaas. De Staten-Generaal

(1) Over de Bokkenrijders raadplege men SLEINADA (A. DANIELS) *Oorsprong, oorzaak, bewijs en ontdekking eener goddelooze bende nagtdieven en knevelaers in het land van Overmaas. — Beschreibung derer berühmigten jüdischen Dieben-, Mörder- und Räuberbanden welche seither gerümen Jahren hin und wieder im Reich viele gewaltsame Berübungen begangen haben.* Cassel 1758. — B. BECKER, *Actenmäßige Geschichte der Räuberbanden an den beiden Ufern des Rheines.* Keulen 1804. Twee deelen. — J. W. SPITS, *Die Niederländische Räuberbanden und die Meerssener Banden.* — AVE-LALLEMANT, *Die Meerssener Bockreiter des 18 und 19 Jahrhunderts.* Leipzig 1880. — JOS. RUSSEL, *De Rooverbenden in de Landen van Overmaas, Brabant, Holland en aan den Rijn.* Maastricht 1877. — J. J. MICHEL, *Die Bockreiter im Lande van Hertzogenrath und Umgegend.* Aachen 1882. — JOS. HABETS, *Ambtelijke brieven en andere bescheiden over de Bokkenrijders in het Staatch land van Overmaas 1775—1785.* Roermond 1887. Overgedrukt uit *Publ. etc. du Limbourg*, deel XXV.

stonden aan den keizer al hunne bezittingen af, in het land van Daelheim, uitgenomen Cadier en Oost, namelijk: het stadje Daelhem met Olne, Bolbeek (Bombay), Bernau, Trembleur en Fenneur; zij kregen daarvoor in ruiling de heerlijkheden Schinop-Geul, Strucht, Oud-Valkenburg, Elsloo en Schaesberg met al hun toebehooren, alsmede het district en klooster St. Gerlach bij Valkenburg, onder de uitdrukkelijke voorwaarde: dat de religieusen zouden vervoerd worden naar eene andere plaats, onder het gebied des keizers. Ook schonk de keizer den Staten zijne rechten op het gedeelte van Schimmert genaamd de Bies en op 40 bunder grond, die men beweerde tot de heerlijkheid Nuth te behooren, voorts verzaakte hij op de aanspraak die de inwoners van Ubach deden gelden op een gedeelte der heidegronden onder Heerlen gelegen.

Betrekkelijk den godsdienst in de verruilde landen, bepaalde Art. XXII van het tractaat het volgende: »Il sera libre aux sujets respectifs de se retirer des Pays, qui viennent d'être cédés réciproquement, et ceux qui resteront jouiront du libre exercice de leur religion: les deux Puissances pourvoiront respectivement à la compétence et à l'entretien des desservants de leurs églises.»

In een nadere overeenkomst van dien dag werd vastgesteld: dat, in geval het klooster van St. Gerlach opgeheven of bij een andere Orde of klooster zou worden ingelijfd, de Staten-Generaal alsdan de rechten van den fiscus zouden genieten op al de goederen, die gemeld klooster op hun grondgebied bezat. (1)

Tegen deze ruiling verzetten zich de proost en de klooster-vrouwen van St. Gerlach; zij stelden alle middelen in het werk te Brussel, te 's Gravenhage en te Weenen, om de opheffing van hun klooster te weren, maar te vergeefs. De abdij, die zoovele stormen had doorstaan, viel na een bestaan van bijna zes eeuwen, onder den willekeur van het Josephismus.

Een keizerlijk edikt verbood den proost nieuwe ordeleden aan te nemen, en gaf aan de religieuzen volle vrijheid, om zich in een der opgeheven kloosters van België te vestigen. Zij kozen tot haar verblijf het Kartuizersklooster, Bethleëm, te Roermond, dat den 30 Juni 1783 was opgeheven. Deze ruime gebouwen,

(1) Zie het Verdrag van Fontainebleau in MARTENS, *Recueil des principaux traités* II p. 1612.

gelegen in het midden der stad op de Swalmerstraat, bezaten een schoone kerk en uitgestrekte tuinen, rondom door ringmuren omgeven. Daar mochten de kloosterlingen de opbrengst harer goederen verteren, daar ook zou hunne vereeniging uitsterven.

Op Woensdag den 6 September 1786 verlieten de treurende kloostervrouwen het dierbare St. Gerlach. Zes rijtuigen voerden haar naar hare nieuwe bestemming. Hare huismebelen, kerksieraden en roerende goederen waren deels voorafgezonden of kwamen gedeeltelijk na. De Overblijfsels van den H. Gerlachus waren den 5 September door den proost Silmen weggevoerd. (1)

Zooals bekend is, had keizer Joseph II te Leuven een algemeen priesterseminarie opgericht voor de zuidelijke Nederlanden. Deze oprichting wekte bij de Staatschen den lust op tot navolging. Op voorstel van den Magistraat der stad Maastricht van 8 Januari 1787 beraadslaagden, den 12^{den} daaropvolgende de gecommitteerden uit den raad van State, over het wenschelijke van ook zulk een Seminarie te Maastricht te vestigen, op denzelfden voet als dat van den keizer te Leuven; men kon dan als maatregel nemen dat voortaan niemand geschikt zou worden geacht »om binnen de Generaliteit en elders waar de roomsche geestelijkheid bij oogluiking getolereerd is, eenige roomsche kerkelijke bediening te doen, alvorens hij in dusdanig binnenlandsche generale studie van theologie, ten minste drie jaren zoude gestudeerd hebben en voorzien zoude zijn van bewijzen van bekwaamheid en van een goed, deugdelijk en christelijk gedrag.» Aan die instelling zouden alle fondsen, beuzen en andere hulpmiddelen ten bate komen, welke binnen het land gelegen waren. Daarop gelasten de Staten-Generaal, den 2 Maart, den magistraat van Maastricht, een plan en reglement dienaangaande bij hen in te dienen. Wat van deze zaak gekomen is, weten wij niet, doch zij schijnt ons in allen geval niet uit vijandschap tegen de katholieke Kerk te zijn op touw gezet, gelijk in België, maar alleen te zijn voorgesteld met het doel om in eene vermeende behoefte te voorzien. (2)

Trouwens was op het einde der vorige eeuw de toestand der Katholieken hier te lande dragelijker geworden dan vroeger,

(1) JOS. HABETS, *Houthem St. Gerlach en het adelijk vrouwenstift aldaar*, p. 138—140.

(2) Raadsnotulen der stad Maastricht op het jaar 1787.

deels omdat de regeering zich meer toegeeflijk toonde, deels omdat de bevolking zich aan den staat van zaken langzamerhand gewend had. Van daar dan ook dat, terwijl het Belgisch gedeelte dezer landen tegen de hatelijke edicten van keizer Jozef II in verzet kwam en zelfs naar de wapenen greep, het Hollandsch gedeelte rustig bleef.

Den 17 Juli 1788 verklaarden de gedeputeerden uit den Raad van State, te Maastricht vergaderd, aan de pastoors der landen van Overmaas, dat, indien er iemand onder hen was, die eenige klachten te opperen of eenig misbruik aan te wijzen had, hij zulks met alle vrijheid en zonder de minste vrees mocht doen. De geestelijken zonden diensvolgens een gemeenschappelijk adres aan de Staten-Generaal, waarvan wij het concept hebben teruggevonden en dat hoofdzakelijk op deze drie punten neêrkomt.

Daar het »Egtreglement» des jaars 1656 eenige artikelen bevatte in strijd met de leer der katholieke Kerk, en dagelijks groote moeielijkheden veroorzaakte, vroegen zij vergunning, om hunne katholieke parochianen in ondertrouw te nemen, hun aanstaande huwelijk in de kerk af te kondigen en hen volgens de regelen van hun godsdienst in den echt te vereenigen. Dit was eene vrijheid, die ook de Joden in de landen van Overmaas genoten.

Ten tweede hadden de pastoors ondervonden, dat de roomsch-katholieke bewoners dezer landen meestal ongeletterd bleven en noch lezen noch schrijven konden. De oorzaak dier kwaal meenden zij hierin te vinden, dat de gereformeerde schoolmeesters zich niet genoeg aan hun ambt lieten gelegen liggen, maar in tegenspraak met artikel V van het Schoolreglement, zich tot het bekleeden van burgerlijke ambten, zooals schepen, secretaris of dorpsmeester enz. lieten gebruiken, met dien gevolge, dat het schoolambt moest verwaarloosd worden; dat het getal scholen te beperkt was en de kinderen van afgelegene parochiën en buurten, des winters als juist het schoolbezoek het drukste was, wegens den grooten afstand en het slechte weder genoodzaakt waren de school te verzuimen en eindelijk omdat de gemeene man, die nauwelijks zijn bestaan vond, en geen brood noch geld bezat om zijne kinderen ter school te zenden, dezen gebruikte tot het verrichten van arbeid en het hoeden van het vee.

De adressanten vroegen diensvolgens vergunning, dat de kin-

deren der afgelegene parochiën en gehuchten ontslagen mochten zijn van het officieel schoolbezoek in het protestantsch schoolhuis en dat verder het hun vrij zou wezen scholen op te richten, waar katholieke onderwijzers onderricht gaven en waar de grondregels van den katholieken godsdienst werden onderwezen. Dit zou een middel zijn, om de onwetendheid en de onkunde der inwoners te doen afnemen; het zou tevens een onzeggelijke troost wezen voor de adressanten en den besten indruk maken op de getrouwe bevolking.

Ten derde gaven de adressanten te kennen, dat ook hun eigen toestand wel medelijden verdiende. Daar hunne goederen en inkomsten sedert het jaar 1662 in beslag genomen waren, moesten zij leven van de aalmoezen en vrijwillige giften der geloovigen, die zelve meestal behoeftig waren. Het gevolg daarvan was dan ook, dat de meesten van hen, bij den arbeid, dien zij in het bestuur hunner parochiën te verrichten hadden, van de noodige middelen van bestaan ontbloot waren en niet op voegzame wijze konden leven. Zij achtten het dus zeer wenschelijk, dat de pastoreele goederen, die in beslag genomen waren en door den rentmeester van tijd tot tijd in een erf- of ijzeren pacht gegeven werden, »op een redelijken vasten prijs gesteld en bij voorkeur aan de respectieve pastoors gelaten wierden." In het pachten dier goederen zouden zij eene verbetering vinden van hun lot. Daarbij zou deze beschikking nog het voordeel opleveren, dat de pastoors in de dorpen, waar pastorieën waren, zooals te Bunde, Schimmert, Hulsberg, Klimmen en elders, een gepaste woning vonden, terwijl thans, ingeval de pachter der pastoreele goederen zelf de pastorie bewoonde, zij niet wisten waar een onderkomen te vinden. Dit geval toch had zich voor weinige jaren voorgedaan ten opzichte van den predikant te Geul; de gemeente aldaar was genoodzaakt geworden een stuk gronds te koopen en daarop een nieuw huis te bouwen.

Of er eene beslissing omtrent dat verzoek is genomen, weten wij niet, meer is ons ook van die zaak niet bekend; een zestal jaren later reeds was het Staatsch bestuur door een ander vervangen.

In 1792 namelijk veroverden de Franschen de landen van Overmaas, die zij na eenige maanden weder verketen, om twee

jaren later terug te keeren. In September 1794 maakten zij zich op nieuw meester van het gewest, dat bij decreet van 1 October 1795 bij Frankrijk werd ingelijfd.